

УДК 339.37; 338.439.02

JEL Classification F12, L81, Q18

DOI [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2024-1\(103\)-110-123](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2024-1(103)-110-123)**Olha Kovalenko¹***Food Resources Institute of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine***Lyudmila Yashchenko²***Food Resources Institute of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

Food Retail in Ukraine: Trends and Consequences of Crisis Transformations of the Food System

Abstract. Sustainable transformations in some segments of the food system, which have recently occurred due to military conflicts, extreme climate events and epidemics, necessitate their in-depth study. Ensuring the population's physical and economic access to food to a certain extent depends on food retail (domestic retail trade), which, together with other components of the food system, has undergone transformation and requires an assessment of development trends. The article aims to identify development trends and transformations that occurred from 2012 to 2021 in Ukraine's food retail industry as a component of the food system. The study used general scientific and special methods: dialectical and logical to summarize the scientific basis for identifying transformations in food retail; economic-statistical – for processing and analyzing statistical data; tabular and graphical – for visualizing and summarizing the research results. The authors summarize conceptual approaches to the interpretation and essence of transformations in food systems and features of the formation of modern food policy. The differences in food retail transformations in modern and traditional food systems were revealed. Trends in the development and transformation of food retail during 2012-2021 were identified, including changes in the quantitative structure of stores and retail space, turnover volumes, profitability of trade, volumes of consumption of basic food products, consumer prices, etc. With the advent of Internet commerce, qualitative changes have occurred in serving consumers, mainly through creating online goods delivery services, mobile applications, and social networks. Using innovative food retail management technologies increases the efficiency of trade operations and improves product supply. As a result of the transformation of consumer priorities, health and sports nutrition stores and farm products have become stores with a focus on their safety and quality.

Keywords: food retail, food system, transformations, crisis, food products, domestic retail.

Suggested Citation

Kovalenko, O., Yashchenko, L. (2024). Food Retail in Ukraine: Trends and Consequences of Crisis Transformations of the Food System. *Oblik i finansi*, 1(103), 110-123. [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2024-1\(103\)-110-123](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2024-1(103)-110-123)

¹ **Olha Kovalenko**, Food Resources Institute of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID 0000-0001-8364-3316

E-mail: okovalenko0960@gmail.com (*Corresponding author*)

² **Lyudmila Yashchenko**, Food Resources Institute of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID 0000-0002-4893-8191

Ольга Коваленко

Інститут продовольчих ресурсів Національної академії аграрних наук України, м. Київ, Україна

Людмила Ященко

Інститут продовольчих ресурсів Національної академії аграрних наук України, м. Київ, Україна

Продуктовий ритейл в Україні: тенденції та наслідки кризових трансформацій продовольчої системи

Анотація. Стійкі трансформації в окремих сегментах продовольчої системи, які відбуваються останнім часом внаслідок військових конфліктів, екстремальних кліматичних явищ та епідемій, зумовлюють необхідність їх поглибленого вивчення. Забезпечення фізичної та економічної доступності населення до продовольства певною мірою залежить від продуктового ритейлу (внутрішньої роздрібної торгівлі), який разом з іншими складовими продовольчої системи зазнав трансформації і потребує оцінки тенденцій розвитку. Мета статті – виявити тенденції розвитку та трансформації, що відбулися за період з 2012 по 2021 роки у продуктовому ритейлі України як складовій продовольчої системи. В дослідженні використано загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний і логічний – для узагальнення наукових основ виявлення трансформацій у продуктовому ритейлі; економіко-статистичний – для обробки та аналізу статистичних даних; табличний та графічний – для візуалізації та узагальнення результатів дослідження. Узагальнено концептуальні підходи до трактування та сутності трансформацій в продовольчих системах, розкрито особливості формування сучасної продовольчої політики. Оцінено відмінності трансформацій продуктового ритейлу в сучасних і традиційних продовольчих системах. Виявлено тенденції розвитку та трансформації продуктового ритейлу впродовж 2012-2021 років, у тому числі зміни: кількісної структури магазинів і торгових площ, обсягів товарообороту; рентабельності торгівлі; обсягів споживання основних харчових продуктів; споживчих цін та ін. З появою і стрімким розвитком інтернет-торгівлі відбулися якісні зміни в обслуговуванні споживачів, зокрема шляхом створення онлайн-сервісів доставки товарів, мобільних додатків та використання соціальних мереж. Застосування інноваційних технологій управління продуктовим ритейлом підвищує ефективність торгових операцій, покращує постачання продукції. Крім того, наслідком трансформацій споживчих пріоритетів стали магазини здорового і спортивного харчування, фермерських продуктів з орієнтацією на їх безпечність і якість.

Ключові слова: продуктовий ритейл, продовольча система, трансформації, криза, продовольчі товари, внутрішня роздрібна торгівля.

Постановка проблеми. Нині світ дуже змінився порівняно з тим, яким він був ще 2015 року, коли були сформульовані Глобальні цілі сталого розвитку до 2030 р. і взято зобов'язання подолати голод та всі форми неповноцінного харчування. Однак результати роботи, яка проводилася впродовж минулих років не виправдали очікувань. У світі не досягнуто загального прогресу в розв'язанні завдання 2.1 Цілі 2 у сфері сталого розвитку (Забезпечити всім цілорічний доступ до безпечної, поживної та достатньої їжі) або щодо вирішення завдання 2.2 (Покінчити з усіма формами недоїдання) [1].

Руйнівний вплив на світову економіку протягом згаданого періоду зумовлювали військові конфлікти, зміна клімату та екстремальні кліматичні явища, пандемія COVID-19, що обмежували фізичну і економічну доступність до здорових раціонів харчування. Відбувалися трансформації і в продовольчій системі. Ці тенденції не обминули й Україну. Вони вказують на необхідність глибшого осмислення того, якими засобами можна найкраще виправити стан справ у сфері продовольчої безпеки та харчування, у тому числі у сфері продуктового ритейлу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Український тлумачний словник трактує термін «трансформація» як зміну, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т. ін. чого-небудь [2].

Термін «трансформація продовольчих систем» нині можна зустріти в публікаціях зарубіжних економістів, політиків і бізнесменів, які дають різні пояснення цьому процесу.

Експерти ООН вважають, що трансформація продовольчої системи полягає в побудові стійкіших систем, які не завдаватимуть негативного впливу на економічні, соціальні та екологічні основи забезпечення продовольчої безпеки і раціональне харчування майбутніх поколінь [3]. Водночас бажаної трансформації продовольчої системи не відбудеться доти, доки не будуть реалізовані широкомасштабні, багатогалузеві, багаторівневі дії щодо зміни раціонів харчування населення світу шляхом вдосконалення харчових виробництв таким чином, щоб вони функціонували безпечним для довкілля та здоров'я людини способом, забезпечуючи при цьому здоровий раціон харчування [4].

Зарубіжні вчені [5] вважають, що трансформація потрібна насамперед сільському господарству як потенційній галузі для активізації та прискорення зусиль щодо досягнення Порядку денного в сфері сталого розвитку на період до 2030 року. Дослідники емпірично доводять взаємозв'язок між стійкою трансформацією сільського господарства та окремими показниками досягнення цілей сталого розвитку, а під структурною трансформацією розуміють процес перерозподілу чинників виробництва на користь видів діяльності з більш високою доданою вартістю, який сприяє підвищенню продуктивності та є основним чинником для підтримки довгострокового зростання.

В продовження попередньої думки, експерт Міжнародної групи зі стійких продовольчих систем ООН Е. Фрісон (*E. Frison*) [6] в доповіді про диверсифіковані стійкі сільськогосподарські системи наголосив, що трансформація сільськогосподарської системи полягає у зміні соціальних відносин, розширенні прав та можливостей фермерів, додаванні вартості на місцевому рівні та просуванні коротких ланцюжків створення вартості, які зв'язують споживачів та виробників.

На думку А. Бенедетті (*A. Benedetti*) [7], продовольчі та сільськогосподарські системи потребують перетворення передусім для того, щоб впоратися зі зміною клімату та домогтися продовольчої безпеки для всіх. В результаті необхідних трансформацій продовольчі і сільськогосподарські системи мають стати більш кліматично оптимізованими, екологічно стійкими, інноваційними, повноцінними та стійкими до зовнішніх потрясінь. Сталій розвиток цих систем по всій планеті, дасть можливість знизити чисельність бідних і голодуючих, сприятиме боротьбі зі зміною клімату та збереженню природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Пандемія і військові протистояння 2019-2022 рр. допомогли побачити, наскільки тісно продовольчі системи взаємопов'язані з системами охорони здоров'я, економічними та екологічними системами. Вони показали, що стрімке погіршення умов «вимагає вжиття заходів щодо вдосконалення продовольчих систем, щоб зробити їх не тільки більш стійкими до криз, а й більш справедливими та інклюзивними, наділяючими правами та можливостями, а також поважаними, регенеруючими, здоровими і поживними, продуктивними й процвітаючими для всіх» [8]. Розробка згаданих заходів вимагає змін у продовольчій політиці. Саме про це йдеться у доповіді Групи експертів високого рівня ООН «Створення глобальної концепції продовольчої безпеки та харчування на період до 2030 року» (2020 р.), де виділено чотири основні види змін у політиці:

1) перебудова продовольчих систем має відбуватися з перенесенням акценту із виключного збільшення обсягів виробництва окремих видів продовольства та його експорту на фундаментальні зміни з метою диверсифікації продовольчих систем,

розширення прав і можливостей вразливих та маргіналізованих груп й підвищення стійкості в усіх ланках товаропровідних ланцюжків продовольства – від виробництва до споживання;

2) продовольча політика має будуватися з урахуванням зв'язків між екосистемами і продовольчими системами для отримання позитивного синергетичного ефекту, обмеження поширення захворювань, які призводять до змін в економіці та, відповідно, позначаються на продовольчій безпеці і харчуванні;

3) необхідне поглиблення розуміння комплексних взаємозв'язків між різними формами неповноцінного харчування (не тільки голодом та недоїданням, а й ожирінням і нестачею поживних мікроелементів), які можуть виявлятися одночасно;

4) продовольча політика має бути гнучкою, будуватися на різноманітних підходах і враховувати територіальні, національні, професійні, культурні, гендерні та інші особливості.

Питання трансформації продовольчих систем широко обговорюються також в Україні. Так М. Малков [9] вважає, що трансформація продовольчих систем – це сукупність факторів, що визначають продовольчий характер економіки тієї чи іншої країни і включають виробництво, логістику, зберігання, переробку харчових продуктів, маркетинг, торгівлю, традиції споживання, управління відходами та ін.

Влада України також звертає увагу на питання трансформації продовольчих систем. Президент України на Саміті з продовольчих систем 2021 року зазначив, що трансформація покликана створити умови для функціонування аграрного сектору, що дасть змогу розвиватися як малим фермерам, так і великим аграрним компаніям. Пріоритетами трансформації продовольчих систем є Земельна реформа, ініціатива «Здорове харчування для всіх», реформа шкільної їжі, кліматична нейтральність виробництва продовольства, забезпечення продовольчої безпеки, перехід до стійких моделей виробництва та збуту, а також розвиток необхідних фінансових інструментів [10].

На думку заступника Міністра аграрної політики та продовольства України Тараса Висоцького, в Україні найкритичнішим фактором і основним «полем» для трансформації продовольчої систем є безпосередньо організація виробництва [11], що загалом означає здатність до забезпечення ефективної діяльності підприємств.

«По великому рахунку продовольча система кожної країни – це спроба виписати економічні, екологічні і соціальні та всі інші елементи забезпечення людей продовольством в ширшому розумінні – в контексті цілей сталого розвитку» – зазначає заступник Міністра економіки – торговий представник України Тарас Качка. А далі додає, що «кожен новий виклик варто використовувати, як шанс для більшого розвитку», а це вочевидь має на увазі трансформацію [11].

У наших попередніх публікаціях розглядалися трансформації, що відбувалися в окремих сегментах продовольчої системи України, зокрема: в системі логістичних зв'язків [12]; електронній комерції [13]; моделях споживання та продовольчій безпеці [14]; інноваційній системі [15]. Окремий сегмент продовольчої системи представляє внутрішня роздрібна торгівля продовольством (продуктовий ритейл), який разом з іншими складовими продовольчої системи зазнав трансформацій і потребує оцінки.

Окремі аспекти взаємовідносин підприємств харчової промисловості та продовольчого ритейлу в різні періоди трансформацій національної продовольчої системи розглядалися в працях Г.А. Михайленка [16], Я. В. Паламаренка [17], Б.М. Маркова [18], В.А. Павлової [19], А.В. Щербака [20]. Водночас для визначення ефективних заходів продовольчої політики щодо трансформації продовольчих систем в Україні задля підвищення економічної доступності виробленої продукції необхідно всебічно розглянути зміни, що відбулися продовж минулих років у внутрішній роздрібній торгівлі продовольством (продовольчому ритейлі).

Мета статті – на основі запропонованого методичного підходу виявити тенденції розвитку та трансформації, що відбулися за період з 2012 по 2021 роки у продуктовому ритейлі України як складовій продовольчої системи.

Матеріали та методи. В дослідженні використано загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний і логічний – для узагальнення наукових основ виявлення трансформацій у продуктовому ритейлі; економіко-статистичний – для обробки та аналізу статистичних даних; табличний та графічний – для візуалізації та узагальнення результатів дослідження.

Для виявлення тенденцій розвитку та трансформації, що відбулися у 2012–2021 роках у продуктовому ритейлі України застосовано методичний підхід, який полягав у аналізі динаміки змін релевантних показників: конкурентного середовища (кількості підприємств та фізичних-осіб підприємств, частки прибуткових підприємств, розмірів торговельних площ тощо), основних результуючих показників діяльності підприємств (обсягів реалізованої продукції на одне підприємство, обсягів прибутків/збитків на одне підприємство та ін.), основних показників асортиментної та цінової кон'юнктури (структура товарного асортименту, зміни споживчих цін на харчові продукти та ін.).

Виклад основних результатів дослідження. Нині чисельність міського населення зростає темпами, що значно перевищують темпи збільшення загальної кількості людства. У багатьох країнах світу міське населення становить його більшість, наприклад в Україні частина міського населення в його загальній чисельності досягла 70% і має тенденцію до подальшого зростання. За даними ООН визначальним фактором XXI століття стане урбанізація, за якої до 2050 року дві третини населення світу швидше за все проживатимуть у

містах [21]. Ці тенденції якісно змінили форми організації виробництва харчових продуктів.

Міське населення відірване територіально й професійно від землеробства, має інші освітні й трудові навички, ставить інші вимоги до харчових і поживних якостей харчових продуктів [22].

У міру зростання економіки та урбанізації продовольчі системи поступово зазнають змін, які відбуваються в усіх їхніх сферах: виробництві, споживанні, реалізації продукції. Для усвідомлення цих змін і відмінностей між новими та старими продовольчими системами Продовольча і сільськогосподарська організація ФАО класифікує їх як *традиційні та сучасні* [23].

У *традиційних* продовольчих системах більшості країн, що розвиваються, споживачі в сільських і міських районах зазвичай купують більшу частину харчових продуктів у невеликих магазинах або дрібних незалежних роздрібних торговців. Такі системи можуть включати великі регіональні ринки, що працюють як розподільні вузли, а також дрібніші, місцеві, щотижневі ринки з обмеженим асортиментом продукції. Товари з цих ринків надходять до дрібніших роздрібних торговців у міських та сільських районах. М'ясо, риба, фрукти, овочі, зерно на вагу зазвичай продаються на продуктових ринках, у придорожніх лавках і на стихійних ринках просто неба, тоді як продукти, що пройшли технологічну обробку, – макаронні вироби, рис, фасовані продукти та консерви, а також м'ясо та молочні продукти продаються в дрібних магазинчиках або кіосках. Свіжі продукти зазвичай надходять з ферм, що знаходяться відносно близько від таких ринків, і представляють місцеве та сезонне виробництво. Фасовані та оброблені товари можуть вироблятися в країні або ввозитися з-за кордону [23].

Сучасні продовольчі системи, які розвиваються і трансформуються у міру зростання економіки та урбанізації, відрізняються значно більшими магазинами з широким асортиментом товарів, розширенням виробничих, оптових та переробних підприємств, які можуть включати виробників і постачальників сільськогосподарської сировини, підприємства харчової промисловості та роздрібною торгівлі, при цьому кожна з цих сфер може мати власні закупівельні та збутові мережі. Важливий атрибут сучасного ритейлу – мережі супермаркетів, у тому числі із залученням іноземних інвестицій, нових технологій, постачальників за межами країни [24].

Незважаючи на активне розповсюдження супермаркетів у країнах з низьким рівнем доходів, більшість споживачів сільських і міських районів, як і раніше, купують харчові продукти через традиційні мережі розподілу продовольства.

Дослідження свідчать, що елементи традиційної та сучасної систем можуть співіснувати паралельно і трансформація продовольчих систем від однієї до іншої відбувається нелінійно [23].

Ринок продовольства в Україні за минуле десятиліття зазнав чималих трансформацій: зменшилась кількість гравців, ускладнилась система

взаємодії між ними; посилилася конкуренція; змінилася структура внутрішньої торгівлі.

Надання життєво важливих послуг населенню забезпечує роздрібна торгівля або як її сьогодні називають у сучасних бізнес колах – ритейл (*Retail* – в перекладі з англійської «роздрібна торгівля», тобто торгівля для кінцевого споживача). Порушення безперервності продовольчого забезпечення призводить до негативних наслідків для суспільства, економіки та національної безпеки України. Водночас, суб'єкти господарювання, які задіяні в роздрібній торгівлі (ритейлі), підпадають під ознаки об'єктів критичної інфраструктури II та III категорій критичності, що визначені Законом України «Про критичну інфраструктуру», а також Порядком віднесення об'єктів до об'єктів критичної інфраструктури, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2020 року № 1109.

Практично всі магазини, лотки, ринки, супермаркети і торгові центри – це частина ритейлу та, водночас, потужна й найважливіша частина економіки будь-якої країни. Окрім того, що ритейлери виконують функцію прямих продажів, це також величезний сектор бізнесу (малого, середнього, великого), в якому задіяні чималі трудові ресурси.

Окремий формат внутрішньої торгівлі – продуктовий ритейл, що передбачає торгівлю харчовими продуктами на торгових площах різного розміру. Цей формат найбільш вигідний для власників бізнесу, оскільки він має найбільшу потребу у населення в будь-який час. Водночас, для ефективності торгівлі на великих площах торгових приміщень, часто поєднують продуктивний і непродуктивний формат, тобто розміщують в товарному сусідстві пропозиції з різних галузей ринку. Основні представники такого формату – супермаркети [25].

На думку експертів EuroCommerce та McKinsey [26] основні тенденції розвитку сучасної роздрібної торгівлі харчовими продуктами по всій Європі, які

формуватимуть ринок продовольства до 2025 року, визначаються трьома ключовими чинниками:

1) Розвиток онлайн-торгівлі через мережеві магазини та власні служби доставки, що стають основними каналами продажів.

2) Вимоги до відповідності ціни і якості продукції. В умовах криз споживачі шукають якісну заміну дорогим брендам.

3) Зміна способу життя споживача: акцент на здорові, екологічні продукти і якісні напівфабрикати.

Український продуктовий ритейл зазнавав трансформацій через кризові хвилі з 2014 року: анексії частини території України 2014 р. (АР Крим, частина Донецької та Луганської областей) з втратою торгових площ; пандемії COVID-19, що зумовила зниження споживання; повномасштабної війни 2022 р., коли значна частина населення виїхала за кордон, а купівельна спроможність тих, хто залишилися, знизилася через інфляцію. Водночас, як показує досвід минулих років, скорочення платоспроможності населення зумовлює зростання частки харчових продуктів у загальних обсягах внутрішнього роздрібно-товарообороту. Так за 2014-2021 рр. ця частка зросла від 38,8 до 43,1%. Обсяг реалізації роздрібно-торгівлі продовольством за цей період підвищився: в неспеціалізованих магазинах – в 3,1 раза (з 170,57 до 524,65 млрд грн); в спеціалізованих магазинах – в 3,4 раза (з 13,69 до 46,76 млрд грн).

Нестабільність економічної ситуації в країні сформували певні ринкові тенденції, що відобразилися й на структурі підприємств роздрібно-торгівлі.

Діяльність у сфері продуктового ритейлу здійснювали суб'єкти господарювання, до складу яких входили підприємства-юридичні особи і фізичні особи-підприємці (ФОП). Діяльність ФОПів у сфері продуктового ритейлу значно впливає на загальний обсяг реалізованої продукції, особливо в спеціалізованих магазинах роздрібно-торгівлі, а також з лотків і на ринках (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка змін у діяльності суб'єктів господарювання за видами роздрібно-торгівлі (2012-2021)

Показник	Рік						Абсолютна зміна 2021 до 2012 р.	Відносна зміна 2021 до 2012, %
	2012	2014	2018	2019	2020	2021		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Роздрібна торгівля в неспеціалізованих магазинах переважно харчовими продуктами, напоями та тютюновими виробами (код за КВЕД-2010 - 47.11)								
Підприємства, юридичні особи, одиниць	8272	6786	5553	5427	4173	4925	-3347	-40,5
З них частка прибуткових підприємств, %	73,3	77,5	84,0	83,8	79,6	81,4	8,1	-
Фізичні особи-підприємці, осіб	111265	130932	106789	108783	108151	102186	-9079	-8,2
Частка реалізованого обсягу продукції фізичними особами-підприємцями у загальному обсязі реалізованої продукції, %	15,7	13,2	11,5	11,6	11,9	12,9	-2,8	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2. Роздрібна торгівля харчовими продуктами, напоями та тютюновими виробами в спеціалізованих магазинах (код за КВЕД-2010 - 47.2)								
Підприємства, юридичні особи, одиниць	1263	955	907	938	844	855	-408	-32,3
З них частка прибуткових підприємств, %	64,2	69,0	76,1	75,3	71,8	68,6	4,4	-
Фізичні особи-підприємці, осіб	27219	34065	32300	33804	35359	34573	7354	27,0
Частка реалізованого обсягу продукції фізичними особами-підприємцями у загальному обсязі реалізованої продукції, %	46,0	56,2	58,6	61,5	65,5	65,4	19,4	-
3. Роздрібна торгівля з лотків і на ринках харчовими продуктами, напоями та тютюновими виробами (код за КВЕД-2010 - 47.81)								
Підприємства, юридичні особи, одиниць	157	86	64	58	49	50	-107	-68,2
З них частка прибуткових підприємств, %	74,5	77,4	87,3	н/д	73,2	60,0	-14,5	-
Фізичні особи-підприємці, осіб	42569	47516	32539	31226	29904	27113	-15456	-36,3
Частка реалізованого обсягу продукції фізичними особами-підприємцями у загальному обсязі реалізованої продукції, %	97,9	97,3	94,7	н/д	96,0	99,2	1,3	-

Примітка: без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: дані Держстату України.

Кількість суб'єктів господарювання за період 2014-2021 рр. зменшувалася в усіх видах роздрібно торгівлі, зокрема кількість підприємств-юридичних осіб, які торгували харчовими продуктами в неспеціалізованих магазинах зменшилась на 1861 одиницю (до 4925), в спеціалізованих магазинах – на 100 (до 855), з лотків і на ринках – на 36 одиниць (до 50). Кількість ФОП, які реалізували продукцію в неспеціалізованих магазинах знизилась на 28746 одиниць (до 102186), з лотків і на ринках – на 20403 одиниці (до 27113). Водночас кількість ФОП, які торгували в спеціалізованих магазинах зросла на 508 одиниць (до 34573). Незважаючи на зменшення кількості підприємств, впродовж 2012-2021 років зросла частка прибуткових підприємств у спеціалізованих (на 4,4%) та неспеціалізованих (на 8,1%) магазинах (табл. 1). Таких результатів було досягнуто завдяки застосуванню методів ефективного управління підприємствами роздрібно торгівлі, зокрема впровадженню онлайн торгівлі, розширенню та персоналізації асортименту, введенню адресної доставки.

Продуктовий ритейл в Україні характеризується різноманітними форматами магазинів. Крім звичайних супермаркетів, існують також невеликі продуктові магазини, які часто розташовані у житлових районах, або фермерські ринки, які останнім часом стають все більш популярними у населення через можливість придбати на них свіжі, місцеві, органічні продукти.

Структура форматів роздрібно торгівлі продовольчими товарами за досліджуваний період зазнала низки змін. У 2014-2021 рр. внаслідок посилення конкуренції на ринку продуктового ритейлу зберігалася тенденція до концентрації – укрупнення мережевих магазинів, збільшення їх частки в структурі валового товарообороту і скорочення конкурентних можливостей дрібних гравців, зокрема в постачанні продукції від виробників [27]. За 2014-2020 рр. кількість магазинів зменшилася на 18%, при чому найбільшого скорочення зазнали магазини площею до 399 м². Однією з ключових тенденцій в цьому періоді було зростання популярності супермаркетів (за кількістю – на 138,9% та часткою – на 6,5%) і гіпермаркетів (за часткою – на 0,1%). Ці формати магазинів надали споживачам більш широкій асортимент продуктів, забезпечуючи зручніші умови покупок. Супермаркети стали для покупців більш доступними, що підвищило їх здатність конкурувати з традиційними ринками та малими магазинами. Гіпермаркети, розташовані на околицях міст, надавали споживачам можливість здійснити великі об'єми закупівель за привабливими цінами. У той же час мережі малих спеціалізованих продуктових магазинів також зберегли свою популярність, особливо в невеликих містах і сільській місцевості (спостерігається незначне їх зменшення за часткою – на 0,6%) (табл. 2).

Таблиця 2. Динаміка кількості та структури магазинів роздрібної торгівлі за спеціалізацією в Україні

	Кількість діючих об'єктів, одиниць				2020 / 2014	Структура діючих об'єктів, %				2020 / 2014
	2014	2018	2019	2020		2014	2018	2019	2020	
Продовольчі магазини, всього	17967	15941	13526	14692	81,8	100	100	100	100	-
з універсальним асортиментом товарів	15265	13922	11426	12564	82,3	85,0	87,3	84,5	85,5	0,6
з них										
– універсами, супермаркети (торговою площею від 400 до 2499 м ²)	1451	2207	2046	2016	138,9	8,1	13,8	15,1	13,7	5,6
– гіпермаркети (торговою площею від 2500 м ² і більше)	152	170	158	142	93,4	0,9	1,1	1,2	1,0	0,1
– інші магазини продтоварів (площею до 399 м ²)	13662	11545	9222	10406	76,2	76,0	72,4	68,2	70,8	-5,2
спеціалізовані продовольчі магазини	2702	2019	2100	2128	78,8	15,0	12,7	15,5	14,5	-0,6

Джерело: узагальнено авторами за даними Держстату України.

За 2014-2020 рр. загальна торгова площа продовольчих магазинів зростає в середньому на 7,1%, а середня торгова площа на 1 магазин – на 30,9% (табл. 3). При цьому, проявляється певна закономірність: зі зростанням середньої торгової площі на 1 магазин спостерігається зменшення кількості магазинів й, навпаки, зі зростанням кількості магазинів зменшується їх середня площа, що характерно для супермаркетів. Водночас за

досліджуваний період супермаркетам вдалося оптимізувати зменшення торгових площ шляхом впровадження онлайн-торгівлі через інтернет-магазини. Важливо відзначити, що зміни розмірів торгових площ продовольчих магазинів залежать від регіону та місця розташування. Великі міста та туристичні регіони зазвичай мають більші площі магазинів, оскільки попит на харчові продукти і, відповідно, конкурентна позиція тут вищі.

Таблиця 3. Динаміка торгової площі магазинів роздрібної торгівлі за спеціалізацією в Україні

	Загальна торгова площа, тис. м ²				2020 / 2014	Торгова площа на 1 підприємство, м ²				2020 / 2014
	2014	2018	2019	2020		2014	2018	2019	2020	
Продовольчі магазини, всього	3495	3933	3814	3743	107,1	195	247	282	255	130,9
з універсальним асортиментом товарів	3298	3783	3622	3542	107,4	216	272	317	282	130,5
з них										
– універсами, супермаркети (торговою площею від 400 до 2499 м ²)	1268	1722	1670	1638	129,2	874	780	816	813	93,0
– гіпермаркети (торговою площею від 2500 м ² і більше)	792	1014	992	873	110,2	5211	5965	6278	6148	118,0
– інші магазини продтоварів (площею до 399 м ²)	1238	1047	960	1031	83,3	91	91	104	99	109,3
спеціалізовані продовольчі магазини	197	150	192	201	102,0	73	74	91	94	129,4

Джерело: узагальнено авторами за даними Держстату України.

Результати дослідження вказують на те, що попри різні труднощі та виклики, український продуктивний ритейл наприкінці досліджуваного періоду демонструє позитивні тенденції за основними результативними показниками діяльності:

– з початком військової агресії РФ у 2014 р. й економічної кризи, що її супроводжувала, багато підприємств роздрібної торгівлі зазнали збитків та від'ємної рентабельності своєї діяльності, особливо ті, які мали значну залежність від імпортованих товарів або боргові навантаження. Проте, активний розвиток електронної комерції у цей період відкрив нові можливості для виходу підприємств продуктового ритейлу з кризи та в подальшому позитивно вплинув на їх фінансовий стан;

– починаючи з 2016 року, українська економіка поступово пристосовувалася до нових умов.

Підвищилися доходи населення та його купівельна спроможність – почали зростати результуючі показники суб'єктів господарювання продуктового ритейлу;

– пандемія COVID-19, що зайшла в Україну в 2020 році, суттєво вплинула на діяльність підприємств продуктового ритейлу. Введення карантину та обмежень мобільності спричинили зміну споживчої поведінки та зменшення обсягів продажу оф-лайн. Особливо це вплинуло на підприємства неспеціалізованої торгівлі та торгівлю з лотків і на ринках. У той же час спеціалізовані магазини змогли наростити обсяги торгівлі. Багато підприємств змушені були знаходити нові шляхи продажу товарів, зокрема шляхом адресної доставки та онлайн-замовлень, що прискорювало розвиток електронної комерції (табл. 4).

Таблиця 4. Динаміка основних результатуючих показників діяльності підприємств роздрібно торгівлі продовольчими товарами

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Зміна 2021/ 2012
1. Роздрібна торгівля в неспеціалізованих магазинах переважно харчовими продуктами, напоями та тютюновими виробами (код за КВЕД-2010 - 47.11)											
Середній обсяг реалізованої продукції на 1 підприємство, тис грн	13995,4	17061,1	21829,2	28350,3	39672,7	43256,0	57242,1	66935,9	97040,1	92808,7	78813,3
Середній прибуток/ збиток на 1 підприємство, тис. грн	-166,7	-82,2	-833,1	-596,0	49,6	548,4	511,6	1331,7	19,2	1880,0	2046,6
Рентабельність всієї діяльності, %	-4,4	-2,2	-14,1	-8,5	0,6	5,8	4,0	8,9	0,1	9,3	13,7
2. Роздрібна торгівля харчовими продуктами, напоями та тютюновими виробами в спеціалізованих магазинах (код за КВЕД-2010 - 47.2)											
Середній обсяг реалізованої продукції на 1 підприємство, тис грн	6461,9	4572,3	6281,3	5587,0	8630,2	11020,7	11591,0	11639,9	13499,6	18904,8	12442,9
Середній прибуток/ збиток на 1 підприємство, тис. грн	14,9	-86,4	-57,4	7,8	61,1	40,4	121,1	67,8	391,7	905,0	890,1
Рентабельність всієї діяльності, %	0,3	-11,5	-6,5	0,8	4,2	2,2	5,9	2,8	10,6	17,4	17,1
3. Роздрібна торгівля з лотків і на ринках харчовими продуктами, напоями та тютюновими виробами (код за КВЕД-2010 - 47.81)											
Середній обсяг реалізованої продукції на 1 підприємство, тис грн	569,5	708,5	1231,3	н/д	н/д	4233,8	4665,8	н/д	5258,1	1294,4	724,8
Середній прибуток/ збиток на 1 підприємство, тис. грн	8,0	-5,2	-978,4	н/д	н/д	-26,1	0,5	н/д	-80,4	-82,0	-90,0
Рентабельність всієї діяльності, %	6,4	-3,1	-81,1	н/д	н/д	-4,7	0,1	н/д	-10,0	-2,9	-9,2

Джерело: сформовано авторами за даними Держстату України.

У 2012-2014 роках онлайн-торгівля продовольчими товарами в Україні ще тільки набувала популярності. Кількість онлайн-магазинів та їх асортимент були обмеженими. Багато споживачів були незнайомі з процесом онлайн-покупок харчових продуктів і мали сумніви стосовно безпеки та якості товарів. Однак, продуктивний ритейл активно адаптувався до змін у споживчій поведінці. Зі зростанням популярності інтернет-замовлень та електронної комерції роздрібні компанії почали активніше вкладатися у розвиток онлайн-продажів. З 2014 року зростає кількість інтернет-магазинів, зокрема цього ж року запрацював сайт інтернет-магазину в мережі Novus, 2016 р. – в Сільпо, 2017 р. – в мережі Фоззі, 2018 р. – у Великій Кишені, 2019 р. – в Ашан, 2020 р. – в АТБ. Відкриття онлайн-платформ для придбання продовольчих товарів (prom.ua та ін.) надало можливість місцевим виробникам харчових продуктів та власникам невеликих магазинів залучати нових споживачів та збільшувати обсяги продажів.

З поширенням смартфонів та розширенням доступу до мобільного інтернету в Україні спостерігалася значне зростання мобільної онлайн-торгівлі. З'явилися спеціалізовані додатки для мобільних пристроїв, що спрощували процес придбання продовольчих товарів. Зокрема власні мобільні додатки запровадили АТБ, Фора, Велика Кишеня, Сільпо, Novus. Активізація впровадження мобільної онлайн-торгівлі також сприяла підвищенню обсягів реалізації продовольчих товарів.

Для задоволення попиту споживачів, полегшення процесу придбання ними продовольчих товарів впроваджувалися нові технології управління продуктивним ритейлом такі як самообслуговування, безконтактні платежі, системи програмної лояльності та ін. З 2017 року починають активно діяти системи відгуків і рекомендацій щодо якості продовольчих товарів й обслуговування в магазинах, що спростило вибір продукції споживачами. Значно покращилася логістика, з'явилися нові служби доставки онлайн-замовлень продовольчих товарів з оптимізованими маршрутами і швидкими термінами отримання замовлень.

Основними перевагами запровадження продажу продовольчих товарів через інтернет стали:

- комфортність і швидкість – покупці можуть здійснювати замовлення і оплачувати товар, маючи доступ до Інтернету, у будь-який час, з якого завгодно місця, швидко і безпечно;
- можливість інтернет-магазинів надавати споживачам широкий асортимент продовольчих товарів, включаючи імпортні та екзотичні продукти;
- надання послуг з доставки продуктів у зручний для споживача час;
- можливість комунікації та зворотного зв'язку – покупці можуть порівнювати ціни та характеристики товарів, читати відгуки і отримувати рекомендації, знайти найкращі пропозиції й взяти участь у спеціальних акціях.

Незважаючи на безумовні переваги онлайн-торгівлі продовольчими товарами продовольчий ритейл має низку проблем, які потребують вирішення:

1) Якість і свіжість продукції. Споживачі можуть мати сумніви щодо якості та свіжості харчових продуктів, оскільки вони не можуть оглянути товар особисто перед покупкою. Надійність постачальників і механізми контролю якості стають важливими факторами для успіху онлайн-магазинів.

2) Доставка і логістика. Дотримання термінів доставки харчових продуктів із збереженням їх свіжості вимагає вирішення логістичних викликів.

3) Конкуренція. Зростання популярності онлайн-торгівлі продовольчими товарами призводить до збільшення конкуренції серед різних платформ та магазинів, що потребує удосконалення управління маркетинговою діяльністю торговельних підприємств.

З розвитком торговельних мереж та онлайн-торгівлі протягом 2012-2021 років спостерігалася загальна тенденція до розширення асортименту продовольчих товарів. Так звані традиційні продукти – м'ясо, риба, молочні продукти, хлібобулочні вироби – зберігали свою популярність, але водночас зростала кількість магазинів, що спеціалізувалися на продажі органічних продуктів, дієтичної їжі, продуктів для веганів та інших спеціальних груп споживачів.

Таким чином, впродовж 2014-2021 років трансформація товарної структури торгівлі продовольчими товарами відбувалась під впливом споживчих пріоритетів, розвитку технологій управління продуктивним ритейлом та нових підходів до організації торговельних точок. Водночас вартісна структура товарообігу продуктового ритейлу за цей період кардинально не змінилася. Однак, завжди існувала група товарів з більшими частками. У 2021 році товарообіг продуктового ритейлу, за даними Держстату України, становив 449762,3 млн грн. або 43,1% від загального обсягу роздрібною торгівлі. Найбільші частки в його структурі виявлено в групі алкогольних виробів (15,2%), м'яса та м'ясних продуктів (11,1%), молочних продуктів (10,9%), хлібобулочних та борошняних кондитерських виробів (8,4%), фруктів і овочів свіжих (7,6%), виробів кондитерських (7,5%) (рис. 1).

В розрізі регіонів найбільші частки товарообігу виявлені 2021 р. у м. Київ (22,8% від загалу), Дніпропетровській області (11,4%), Київській (9,8%), Одеській (7,9%), Харківській областях (6,4%). Ці ж регіони мають найбільші частки в структурі товарообігу окремих груп харчових продуктів.

Значну роль у товарній структурі роздрібною торгівлі продовольчими товарами відіграють продукти місцевого виробництва. Україна має значний потенціал для розвитку сільського господарства і місцеві продукти здатні задовольнити потреби споживачів у продовольстві.

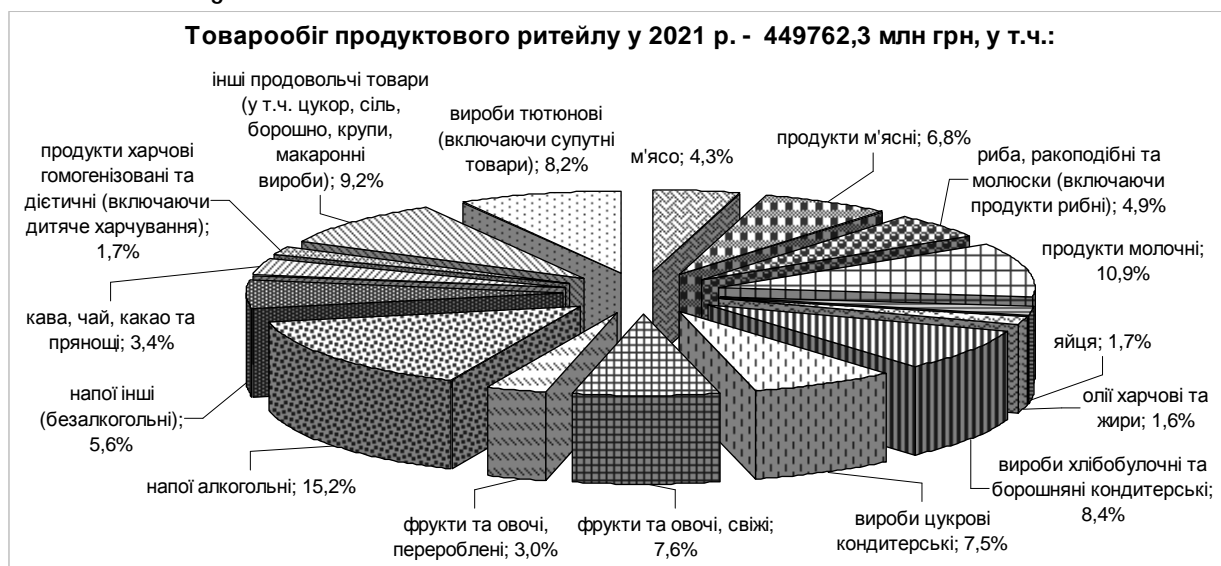

Рис. 1. Структура товарообігу продуктового ритейлу у 2021 році в Україні*

Примітка: * млн грн, % від загального товарообороту продовольчих товарів).

Джерело: побудовано авторами за даними Держстату України.

У 2021 році більшість продовольчих товарів, що знаходились в товарообігу роздрібної торгівлі, були вироблені на території України, з них: понад 90% м'яса та м'ясних продуктів, хлібобулочних та борошняних виробів; понад 80% молока та молочних продуктів, харчових олій та жирів, безалкогольних напоїв; понад 70% цукрових кондитерських виробів, рибопродуктів, тютюнових виробів; понад 60% перероблених фруктів та овочів, алкогольних виробів (рис. 2).

Незважаючи на переважання місцевих харчових продуктів на полицях магазинів, варто відзначити збільшення присутності імпортних товарів у 2012-2021 роках. За цей період, за даними Держстату, зменшилися частки роздрібного продажу таких груп вітчизняних продовольчих товарів: сирів – на 13,2%; цукрових кондитерських виробів – на 12,2%;

алкогольних напоїв – на 9,8%; фруктів та овочів – на 8,8%. Тенденція до зростання міжнародної торгівлі та лібералізації ринку зумовила поширення іноземних брендів та продуктів, які здобули популярність серед українських споживачів.

Основним чинником, що впливав на продуктивний ритейл у 2012-2021 рр. в Україні, була складна економічна ситуація, зумовлена військовою агресією РФ та пандемією COVID-19, що відобразилася на купівельній спроможності населення та зниженні споживчого попиту на продовольчі товари (рис. 3). За цей період середньомісячне споживання харчових продуктів населенням знизилася майже за всіма групами продовольства, окрім м'ясопродуктів і фруктів, споживання яких в щомісячному раціоні населення зросло на 2 і 5% відповідно.

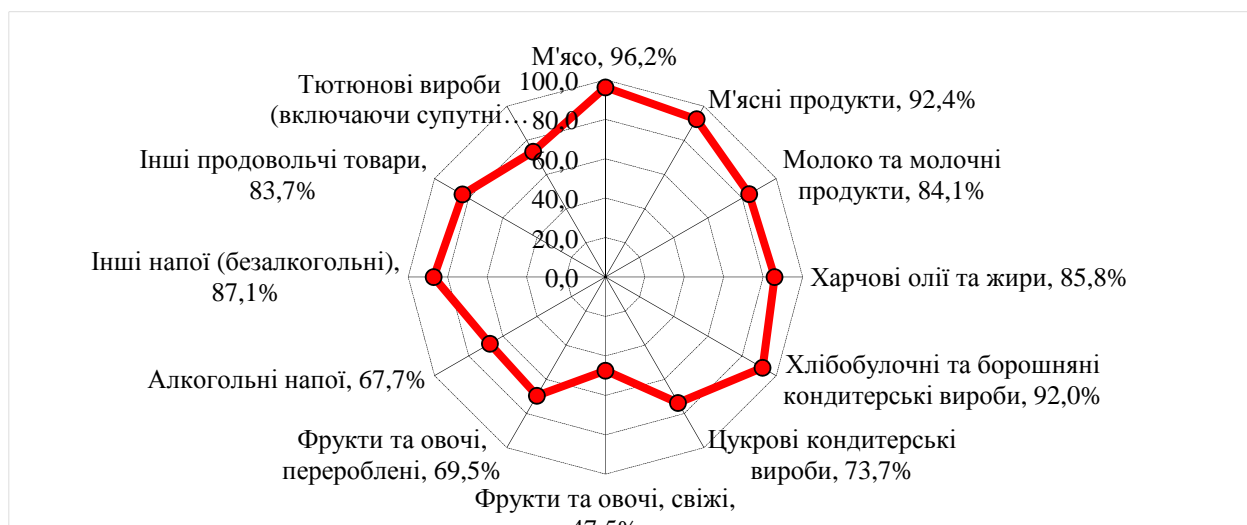

Рис. 2. Частка продажу підприємствами роздрібної торгівлі продовольчих товарів, що вироблені на території України у 2021 р., %

Джерело: побудовано авторами за даними Держстату України.

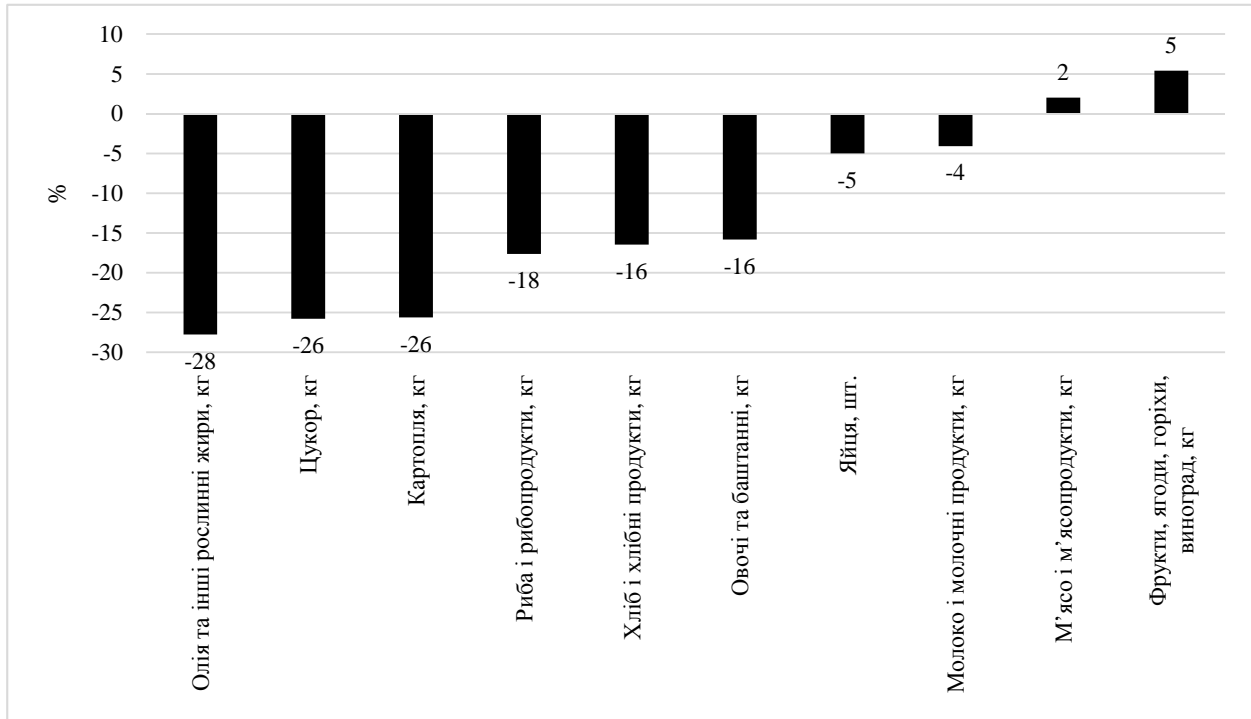

Рис. 3. Зміни у щомісячному споживанні харчових продуктів на 1 особу (2021 р. проти 2012 р., %) Джерело: побудовано авторами за даними Держстату України.

Впродовж дослідженого періоду відбулися значні зміни темпів приросту оплати праці і темпів приросту споживчих цін на харчові продукти. Зокрема у 2014, 2015 і 2022 рр., в періоди підвищення активності збройної агресії РФ, темпи приросту споживчих цін переважали над темпами приросту оплати праці зайнятого населення, що негативно вплинуло на його купівельну спроможність (рис. 4).

Рис. 4. Порівняння змін у середній заробітній платі зі змінами споживчих цін та цін на продовольство, % Джерело: побудовано авторами за даними Держстату України.

Результати дослідження вказують на те, що впродовж 2012-2021 рр. виділяються кілька періодів зміни тенденцій розвитку продуктового ритейлу, що зумовлювали трансформації і в продовольчій системі загалом:

– 2012-2014 рр. – розвиток ринкової економіки в Україні в стресових умовах політичної нестабільності та початку збройної агресії РФ. Багато підприємств продуктового ритейлу були змушені пристосовуватися до нових умов ринку та шукати шляхи залучення споживачів. У цей період відбувається підвищення ролі супермаркетів та гіпермаркетів у роздрібній торгівлі та укрупнення торговельних мереж;

– 2015-2017 рр. – стрімке зростання онлайн-торгівлі, зміни в споживчих звичках, більша доступність до Інтернету. Зростання довіри до придбання товарів через інтернет сприяли розвитку продуктового ритейлу;

– 2018-2021 рр. – активний розвиток роздрібно торгівлі за допомогою спеціалізованих додатків і платформ для мобільних пристроїв, що спростило процес придбання товарів; посилення ролі рейтингових систем та експертної оцінки харчових продуктів; підвищення уваги споживачів до місцевих, органічних та екологічно чистих продуктів; розширення ринкових можливостей регіональних виробників щодо реалізації своєї продукції.

Висновки. Зростання онлайн-торгівлі, зміна структури торгівлі, адаптація до нових споживчих вимог та вплив економічних факторів є ключовими чинниками, що зумовлювали трансформації продуктового ритейлу в Україні у 2012-2021 роках. Основними тенденціями розвитку продовольчого ритейлу стали:

– зміна структури торгівлі: зростання кількості супермаркетів та гіпермаркетів при збереженні популярності невеликих спеціалізованих продуктових магазинів, особливо у сільській місцевості; поглинання малих і середніх магазинів великими торговими мережами;

– поширення онлайн-торгівлі, зокрема онлайн-сервісів доставки, інтернет-магазинів, мобільних додатків для покупок та соціальних мереж;

– розвиток інноваційних технологій управління продуктивним ритейлом: автоматизації робочих місць; використання роботизованих систем штучного інтелекту; впровадження різноманітних сервісів доставки товарів; аналітики даних, що сприяє підвищенню ефективності торгових операцій, покращенню управління поставанням; персоналізації сервісного обслуговування; підвищення рівня задоволеності споживачів;

– зміна споживчих пріоритетів, що призвело до появи магазинів з акцентом на здорове та спортивне харчування, вибір фермерських продуктів, збільшення різноманітності продуктів на полицях магазинів, розширення асортименту імпортованих товарів, орієнтацію споживачів на безпечність і якість харчових продуктів, зручність придбання та достатність продуктів для вибору.

Трансформації, що сприяли позитивним змінам у продовольчому ритейлі (важливому сегменті продовольчої системи), за умови макроекономічної стабільності та сприятливої ринкової кон'юнктури, в подальшому надаватимуть можливості для зростання бізнесу та розширення його ринкової присутності, однак вимагатимуть професійного планування, врахування специфіки ринку та постійного вдосконалення процесів управління.

4 Список використаних джерел

1. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. In Brief to the State of Food Security and Nutrition in the World 2021. Transforming food systems for food security, improved nutrition and affordable healthy diets for all. Rome, 40 p. <https://doi.org/10.4060/cb5409en>
2. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/transformacija>
3. Specific food system challenges and priorities in the Europe and Central Asia region to be considered when transforming food systems and improving sustainability. Working draft. 2022. UN. Food system summit 2021. URL: <https://uneuropecentralasia.org/sites/default/files/2022-01/Specific%20Food%20System%20Challenges%20and%20Priorities%20in%20the%20ECA%20region.pdf>
4. Willett W. Healthy Diets From Sustainable Food Systems. Food Planet Health. 2019. URL: https://eatforum.org/content/uploads/2019/07/EAT-Lancet_Commission_Summary_Report.pdf
5. UN.ESCAP (2020). *Sustainable agriculture transformation in North and Central Asia*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/20.500.12870/1269>
6. Socioeconomic and food security dimensions of climate change in the agricultural sector. Framework Convention on Climate Change. Workshop report. UN. April 29, 2021. URL: https://unfccc.int/sites/default/files/resource/sb2021_02_adv.pdf
7. Transforming food and agricultural systems: a challenge we must face together. FAO is working to tackle the interconnected challenges facing food, agriculture and our planet. 2019. URL: <https://www.fao.org/faostories/article/en/c/1254608/>
8. Impacts of COVID-19 on food security and nutrition: developing effective policy responses to address the hunger and malnutrition pandemic (3rd ed., 2021). HLPE issues paper. URL: <https://www.fao.org/3/cb6720en/cb6720en.pdf>
9. Малков М. Трансформація продовольчих систем: виклики та перспективи для українсько-китайських відносин. Українська асоціація китаєзнавців, 2021. URL: <https://sinologist.com.ua/malkov-m-transformatsiya-prodovolchih-system-vyklyky-ta-perspektyvy-dlya-ukrayinsko-kytajskeh-vidnosyn/>

10. Президент на Саміті з продовольчих систем: Україна має значний потенціал для збільшення своєї ролі у формуванні сталого постачання харчової продукції. Офіс Президента України, 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-na-samiti-z-prodovolchih-sistem-ukrayina-maye-znac-70789>
11. Трансформація продовольчих систем – український контекст. Укрінформ, 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3264555-transformacia-prodovolchih-sistem-ukrainskij-kontekst.html>
12. Коваленко О. В., Кириченко А. В. Трансформації глобальних логістичних продовольчих ланцюгів в умовах війни в Україні. *Продовольчі ресурси*. 2023. № 20. С. 211-220. <https://doi.org/10.31073/foodresources2023-20-20>
13. Ilchuk M. M., Kyrychenko A. V., Vodnitskyi M. V. Development of e-Commerce in Ukraine in the War and Post-War Conditions. *Science and Innovation*. 2023. Vol. 19, No. 3. pp. 3-14. <https://doi.org/10.15407/scine19.03.003>
14. Коваленко О. В., Ященко Л. О. Трансформація моделей споживання продовольства в умовах стрімкої урбанізації. *Інноваційний розвиток харчової індустрії*: зб. наук. праць за матеріалами ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. 01 грудня 2022 р. Інститут продовольчих ресурсів НААН. 2022. С. 65–67. URL: https://drive.google.com/file/d/105CcVbnGebGDUqV8hQ_TmHSoe07a6112/view
15. Коваленко О. В. Інклюзивні інновації в трансформовано-монополізованій продовольчій системі України. *Продовольчі ресурси*. 2019. № 12. С. 210-228. <https://doi.org/10.31073/foodresources2019-12-22>
16. Михайленко Г. А. Актуальні питання взаємовідносин підприємств харчової промисловості з торгівлею в рамках продовольчої системи України. *Продовольчі ресурси*. 2015. № 4. С. 27-30. URL: <https://drive.google.com/file/d/1JARyTS-mInquiRYSYB4QzCTSJNKstyzB/view?pli=1>
17. Паламаренко Я. В. Дослідження ефективності роздрібної торгівлі та стратегічні напрями її удосконалення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 24. С. 44-56. https://doi.org/10.32702/2306_6814.2021.24.44
18. Марков Б. М. Генезис поняття «роздрібна торгівля». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Випуск 18. Частина 2. С. 27-29.
19. Павлова В. А. Шляхи розвитку вітчизняного ритейлу в повоєнний період. *Академічний огляд*. 2022. № 1(56). С. 42-50. <https://doi.org/10.32342/2074-5354-2022-1-56-5>
20. Щербак А. В. Роздрібні торговельні мережі в Україні: тенденції розвитку та проблеми домінування. *Економіка: реалії часу*. 2022. № 4(62). С. 52-59. <https://doi.org/10.15276/ETR.04.2022.6>
21. Urban Food Actions. 2023. URL: <https://www.fao.org/food-security-and-nutrition-for-all/en/>
22. Лебединська О. Ю. Міський продовольчий комплекс: організація та управління. Київ: Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, 2003. 271 с.
23. The state of food and agriculture. Food systems for better nutrition. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome, 2013. URL: <https://www.fao.org/3/i3300e/i3300e.pdf>
24. Reardon T., Timmer C. P. The Economics of the Food System Revolution. *Annual Review of Resource Economics*. 2012. Vol. 4, Issue 1. pp. 225-264. URL: https://www.researchgate.net/publication/234838105_The_Economics_of_the_Food_System_Revolution
25. Що таке ритейл? Види, бізнес-процеси. 2019. URL: https://olteba.com/article/chto_takoe_riteil_vidi_biznesprocessi
26. McKinsey & Company. Disruption and Uncertainty – The State of Grocery Retail 2021: Europe. <https://www.eurocommerce.eu/app/uploads/2022/08/Disruption-and-Uncertainty-The-State-of-Grocery-Retail-2021-Europe-final.pdf>
27. Кравець В. І. Напрями ринкових трансформацій місцевих мереж продуктового ритейлу в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 24. ч. 2. С. 16–19. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_24/2/4.pdf

4 References

1. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. (2021). In Brief to the State of Food Security and Nutrition in the World 2021. Transforming food systems for food security, improved nutrition and affordable healthy diets for all. Italy, Rome. <https://doi.org/10.4060/cb5409en>
2. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk (1970-1980). [Academic explanatory dictionary (1970-1980)]. Retrieved from <http://sum.in.ua/s/transformacija>
3. Specific food system challenges and priorities in the Europe and Central Asia region to be considered when transforming food systems and improving sustainability. Working draft. (2022). UN. Food system summit 2021. Retrieved from <https://uneuropecentralasia.org/sites/default/files/2022-01/Specific%20Food%20System%20Challenges%20and%20Priorities%20in%20the%20ECA%20region.pdf>
4. Willett, W. (2019). Healthy Diets From Sustainable Food Systems. Food Planet Health. Retrieved from https://eatforum.org/content/uploads/2019/07/EAT-Lancet_Commission_Summary_Report.pdf
5. UN.ESCAP (2020). Sustainable agriculture transformation in North and Central Asia. Retrieved from <https://hdl.handle.net/20.500.12870/1269>
6. UN. (2021). Socioeconomic and food security dimensions of climate change in the agricultural sector. Framework Convention on Climate Change. Workshop report. Retrieved from https://unfccc.int/sites/default/files/resource/sb2021_02_adv.pdf

7. Transforming food and agricultural systems: a challenge we must face together. FAO is working to tackle the interconnected challenges facing food, agriculture and our planet. (2019). Retrieved from <https://www.fao.org/faostories/article/en/c/1254608/>
8. Committee on World Food Security. (2021). Impacts of COVID-19 on food security and nutrition: developing effective policy responses to address the hunger and malnutrition pandemic (3rd Edition). *HLPE issues paper*. Retrieved from <https://www.fao.org/3/cb6720en/cb6720en.pdf>
9. Malkov, M. (2021). Transformatsiia prodovolchyykh system: vyklyky ta perspektyvy dlia ukrainsko-kytayskykh vidnosyn [Transformation of food systems: challenges and prospects for Ukrainian-Chinese relations]. Retrieved from <https://sinologist.com.ua/malkov-m-transformatsiya-prodovolchyykh-system-vyklyky-ta-perspektyvy-dlya-ukrayinsko-kytayskykh-vidnosyn/>
10. Office of the President of Ukraine. (2021). Prezydent na Samiti z prodovolchyykh system: Ukraina maie znachnyi potentsial dlia zbilshennia svoiei roli u formuvanni staloho postachannia kharchovoi produktsii [President at the Food Systems Summit: Ukraine has significant potential to increase its role in shaping sustainable food supply]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/prezident-na-samiti-z-prodovolchih-sistem-ukrayina-maye-znac-70789>
11. Ukrinform. (2021). Transformatsiia prodovolchyykh system – ukrainskyi kontekst [Transformation of food systems – the Ukrainian context]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3264555-transformatsiya-prodovolchih-sistem-ukrainskij-kontekst.html>
12. Kovalenko, O. V., Kyrychenko, A. V. (2023). Transformatsii hlobalnykh lohistychnyykh prodovolchyykh lantsiuhiv v umovakh viiny v Ukraini [Transformations of global logistics food chains in the conditions of war in Ukraine]. *Food Resources*, 20, 211-220. <https://doi.org/10.31073/foodresources2023-20-20>
13. Ilchuk, M. M., Kyrychenko, A. V., & Vodnitskyi, M. V. (2023). Development of e-Commerce in Ukraine in the War and Post-War Conditions. *Science and Innovation*, 19(3), 3-14. <https://doi.org/10.15407/scine19.03.003>
14. Kovalenko, O. V., Yashchenko, L. O. (2022). Transformatsiia modelei spozhyvannia prodovolstva v umovakh strimkoi urbanizatsii [Transformation of food consumption patterns in conditions of rapid urbanization]. (pp. 65-67). In *Innovatsiinyi rozvytok kharchovoi industrii: zb. nauk. prats za materialamy IKh Mizhnar. nauk.-prakt. konf. 01 hrudnia 2022 r. Instytut prodovolchyykh resursiv NAAN*. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/105CcVbnGebGDUqV8hQ_TmHSoe07a6112/view
15. Kovalenko, O. V. (2019). Inkluzivni innovatsii v transformovano-monopolizovaniu prodovolchii systemi Ukrainy [Inclusive innovations in the transformed and monopolized food system of Ukraine]. *Food Resources*, 12, 210-228. <https://doi.org/10.31073/foodresources2019-12-22>
16. Mykhailenko, H. A. (2015). Aktualni pytannia vzaiemovidnosyn pidpriemstv kharchovoi promyslovosti z torhivleiu v ramkakh prodovolchoi systemy Ukrainy [Current issues of the relationship between food industry enterprises and trade within the food system of Ukraine]. *Food Resources*, 4, 27-30. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1JARyTS-mInquiRYSYB4QzCTSJKstyzB/view?pli=1>
17. Palamarenko, Ya. V. (2021). Doslidzhennia efektyvnosti rozdrubnoi torhivli ta stratehichni napriamy yii udoskonalennia [Research on the effectiveness of retail trade and strategic directions for its improvement]. *Investysii: praktyka ta dosvid*, 24, 44-56. https://doi.org/10.32702/2306_6814.2021.24.44
18. Markov, B. M. (2016). Henezys poniattia «rozdrubna torhivlia» [The genesis of the concept of "retail"]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, 18(2), 127-29.
19. Pavlova, V. A. (2022). Shliakhy rozvytku vitchyznianoho ryteilu v povoiennyi period [Ways of development of domestic retail in the post-war period]. *Akademichnyi ohliad*, 1(56), 42-50. <https://doi.org/10.32342/2074-5354-2022-1-56-5>
20. Shcherbak, A. V. (2022). Rozdrubni torhovelni merezhi v Ukraini: tendentsii rozvytku ta problemy dominuvannia [Retail networks in Ukraine: development trends and problems of dominance]. *Ekonomika: realii chasu*, 4(62), 52-59. <https://doi.org/10.15276/ETR.04.2022.6>
21. Urban Food Actions. (2023). Retrieved from <https://www.fao.org/food-security-and-nutrition-for-all/en/>
22. Lebedynska, O. Yu. (2003). Miskyi prodovolchyi kompleks: orhanizatsiia ta upravlinnia [City food complex: organization and management]. Kyiv: Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy.
23. Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2013). The state of food and agriculture. Food systems for better nutrition. Retrieved from <https://www.fao.org/3/i3300e/i3300e.pdf>
24. Reardon, T., & Timmer, C. P. (2012). The Economics of the Food System Revolution. *Annual Review of Resource Economics*, 4(1), 225-264. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/234838105_The_Economics_of_the_Food_System_Revolution
25. Shcho take ryteil? Vydy, biznes-protsesty [What is retail? Types, business processes]. (2019). Retrieved from https://olteba.com/article/chto_takoe_riteil_vidi_biznesprocessi
26. McKinsey & Company. (2022). Disruption and Uncertainty – The State of Grocery Retail 2021: Europe. Retrieved from <https://www.eurocommerce.eu/app/uploads/2022/08/Disruption-and-Uncertainty-The-State-of-Grocery-Retail-2021-Europe-final.pdf>
27. Kravets, V. I. (2017). Napriamy rynkovyykh transformatsii mistsevykh merezh produktovoho ryteilu v Ukraini [Directions of market transformations of local grocery retail chains in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, 24(2), 16-19. Retrieved from http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_24/2/4.pdf